فیدراڵیزم و دیموکراسی

دێڤید بودنهایمەر

و/ کامیل محەمەد قەرەداغی

(حکومەتی فیدراڵی و حکومەتی ویلایەتەکان، هەردوو جۆرەکە لەڕاستیدا بریکارو لێپرسراوی گەلن، بەڵام لەیەکتریش جیاوازن، سەڵاحیەتەکانیان جیاوازە، کار بۆ هێنانەدیی ئامانجی جیاواز دەکەن)

جەیمس مادیسۆن/ گۆڤاری فیدراڵی-ژمارە ٤٦.

هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتییسالی (٢٠٠٠)- (دیارە کە مەبەستی لەسەرۆکایەتیی ئەمریکایە) یەکێکە لەو هەڵبژاردنانەی کە ئەنجامی لایەنە بەشداربووەکانی تا زۆرترین ئاست لەیەکەوە نزیک بوون، هەروەها بووەمایەی زۆرترین پشێویی ناو مێژووی ئەمریکاش. تەنانەت تا پتر لەیەک مانگیش لەپاش دەنگدانی هەڵبژێرەرەکانەوە دڵنیایی لەسەر ئەوە نەبوو کە ئەو پاڵێوراوەی لەو هەڵبژاردنەدا سەرکەوتن بەدەستدەهێنێت و دەبێتە چلوسێیەمین سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکان (جۆرج.دەبلیو.بوش)ی پاڵێوراوی کۆمارییەکانە. لەو دەماودەمەشدا جیهان چاودێریی ئەوەی دەکرد کەشەڕی سەر دەنگەکانی فلۆریدا چەندجار لەنێوان دادگا خۆجێییەکان و دادگاکانی ولایەتەکەو دادگا فیدراڵییەکاندا هێنان و بردنی پێدەکرا، تادادگای باڵا کێشەکەی یەکلایی کردەوە. شتێکیش کەزۆری چاودێرانی بێگانە وەك سەرسوورهێنەر دەیانبینی جیاوازیی گەورەی نێوانی پێوەرەکانی هەڵبژاردن بوو لەشوێنێکەوە بۆ شوێنێکیتر، وئەوەش کەچۆن بەرپرسیارە خۆجێیەکان بۆیان دەلوێ رۆڵێکی گەورەی لەو شێوەیە لەهەڵبژاردنە نەتەوەییەکاندا بگێڕن.

خۆ لەوانەیە جیاوازبوونی رێوڕەسمەکانی هەڵبژاردن لەولایەتێکەوە بۆ ولایەتێکیتر بەلای هاووڵاتییە ئەمریکییەکان خۆشیانەوە چاوەڕوان نەکراو بووبێ. بەڵام کەمجار تێکەڵکێش بوونی نێوانی سەلاحیەتەکانی حکومەتە خۆجێییەکان وحکومەتی ولایەتەکان و حکومەتی فیدراڵی وەك شتێکی نائاسایی دەرکەوتوە. رەنگە تێپەڕینی هەر چەند رۆژێکی کەمیشی نەوێت کە خەڵکانی ئاسایی لەوڵاتە یەکگرتووەکاندا مامەڵە لەگەڵ کۆمەڵە یاساو رێوڕەسمێکدا بکەن کە تازەبن و پەیوەندییان بەئەو سێ ئاستەی فەرمانڕەواییەوە هەبێ.. ئەمجا دانانی نەخشەوپلان بۆ ناوچەکان و رێکخستنی هاتوچۆو پاکوخاوێنیی گشتی و کارگێریی پەروەردەیی، وچاککردنەوەی رێگاوبان و سەدان خزمەتگوزارییتریش نمونەی ئەو کارانەن کە بەرپرسە خۆجێیەکان بەپێی رێپێدانێك ئەنجامی دەدەن کە حکومەتی ولایەتەکە پێیان دەبەخشێت. حکومەتی ولایەتەکانیش سەرۆکاریی زۆر کاروباری وەك سیاسەتی پەروەردەیی، دادوەریی سزایی، رێکخستنی کاروپیشەو تەندروستیی گشتی وچەند بوارێکی گرنگیتر دەکەن، حکومەتی فیدراڵییش ئەو کارانەی کە پێیهەڵدەستێت بریتین لە بەرەڤانیکردن لەوڵات، ئیدارەدانی کاروباری دەرەوەو هەردوو سیاسەتی ئابووریی و نەختینەیی و ریفۆرمکردنی سیستمی سەرپەرشتیاریی کۆمەڵایەتی، ئەمانەش ئەو شتانەن کە رۆژانە

هەواڵەکان لێیاندەپێچنەوە لەبەر ئەو کاریگەرە گەورەیەی کە لەسەر خەڵك هەیانە. لەگەڵ ئەوەشدا کە خەڵکێکی زۆر کەم لەوکاتەدا هەستیان بەمەسەلەکە کرد، بەڵام شانۆیی دوایین هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی‌و چەندان رووداوی‌تری پەیوەندیداریش بەژیانی رۆژانەوە لەسەر سەکۆی شانۆیەك رویدا کە دەستوردانەرانی ئەمریکا پێش پتر لەدوو سەد ساڵ دروستیان کردبوو. باوانە دامەزرێنەرەکان وەك خەڵکانێکی نیشتەجێکراو لەسایەی دەستەڵاتێکدا دەیانناڵاند کە حکومەتێکی بەریتانیی ئیمپریالیستی سەپاندبوی ئەو باوانە وایان لێهاتبوو وایاندادەنا کە دەستەڵاتی ناوەندی مافوئازادییەکانی ئەوانی خستۆتە بەرهەڕەشە. بۆیە لەئەنجامی ئەمەوە گرفتێکی گەورە کەیەخەی ئەو کۆنگرە دەستورییەی گرت کە ساڵی (١٧٨٧) لەفیلادلفیا سازدرا ئەوەبوو کە چۆن سنورێك بۆ دەستەڵاتی حکومەتی ناوەندی دابنرێ، ولەهەمان کاتدا هێندەش دەستەڵاتی پێبدرێت کە بتوانێت بەرژەوەندیی نەتەوەیی بپارێزێت.

یەکێك لەو چارەسەرانەی پێشنیارکرا بۆ ئەو گرفتە بریتی‌بوو لەدابەشکردنی دەستەڵاتەکان بۆسەر دوو ئاستی حکومەت، حکومەتێك نەتەوەیی بێت‌و چەند حکومەتێکیش بۆ ویلایەتەکان. ئەم سیستمی دابەشکردنی دەستەڵاتانە (واتە فیدراڵیزم) نەك هەر تەنها بەوە دادەنرێ کە لەسەر ئاستێکی فراوان بەشدارییەکی دانسقەی ئەمریکایە لەتیۆری فەرمانڕەواییدا، بەڵکو بەشێکیشە لەخودی عەبقەریەتی دەستووری ئەمریکا.

پێناسەی فیدراڵیزم: سیستمی فیدراڵی، یان فیدراڵیزم، سیستمی دابەشکردنی سەلاحیاتی نێوانی دوو حکومەت یان پترە کە دەستەڵاتی خۆیان بەسەر هەمان کۆمەڵە خەڵك‌و هەمان هەرێمی جوگرافیدا پیادەدەکەن. سیستمەکانی (تاك فەرمانڕەوایی) کە باوترین جۆری حوکمی جیهانن، هەریەك سەرچاوەی دەستەڵاتیان هەیە کە حکومەتی ناوەندی، یان حکومەتی نەتەوەییە (وەك حکومەتی هەر وڵاتێك). لەگەڵ ئەوەشدا کە دەکرێ دیموکراسی لەسایەی هەر کام لەم دوو سیستمەی فەرمانڕەواییدا گەشە بسەنێت، بەڵام جیاوازیی نێوانی ئەو دوو فۆرمەی حکومەت جیاوازییەکی راستەقینە‌و گرنگە. بۆ نموونە بەریتانیای مەزن حوکمێکی تاك فەرمانڕەوایی هەیە، کەچی سەبارەت بەهەموو ئەو کارو مەسەلانەی لەناو ئەو شانشینە یەکگرتووەدا روودەدەن پەرلەمان باڵاترین دەستەڵاتی هەیە. تەنانەت ئەگەر لەکاروبارە خۆجێییەکاندا چەند سەلاحیەتێك بدرێت بەچەند دەزگایەکی‌تر، ئەوا پەرلەمان دەتوانێت هەر شتێکی بەگونجاوزانی بیسەپێنێت بەسەر شارۆچکە‌و شارو هەرێمەکاندا، ئەو تەنانەت دەتوانێت شارو هەرێمەکان هەڵوەشێنێتەوە، یان ئەگەر ویستیشی سنوورەکانیان بگۆڕێت.

بەڵام لەوڵاتە یەکگرتووەکاندا بارودۆخەکە تەواو جیاوازە. یاساکانی حکومەتی نەتەوەیی کە بارەگاکەی لەواشنتەنی پایتەختە بەسەر هەر تاکێکدا پیادەدەبێ کە لەناو سنوری وڵاتەکەدا بژی، بەڵام یاسای حکومەتەکانی هەریەکە لە پەنجا ویلایەتەکە تەنها بەسەر ئەو خەڵکانەدا پیادەدەبێ کە لەناو ویلایەتەکاندا دەژین.بەپێی دەستووری ئەمریکا کۆنگریس دەستەڵاتی هەڵوەشاندنەوەی هیچ ویلایەتێکی نییە، هەروەها بۆ هیچ ولایەتێکیش نییە سەرۆکاریی هیچ دەستەڵاتێك بکات کە تەنها حکومەتی فیدراڵی بۆ ئەو دەستەڵاتە رێپێدراوبێ.

لەراستیدا دەستوری ئەمریکا سەرچاوەی هەریەکەی دەستەلاتەکانی حکومەتی نەتەوەییو حکومەتـەکانی ولایەتەکانیشە. ئەو بەڵگەنامەیەش (واتا دەستور–و–) رەنگدانەوەی ئـیرادەی گـەلی ئەمریکایـەو ئـیرادەی گەلیش دەستەلاتی باڵای ناو هەر سیستمێکی دیموکراسییە.

حکومەتی ناوەندی (مەرکەزی) لەدەوڵەتی فیدالّیدا سەلاحیاتی سنورداری هەیـەو دەسـتەلاتی تەواویشـی بەسـەر کاروبارەکـانی دەرەوەدا دەشـکێ، بـەلاّم پیـادەکردنی دەسـتەلات لـەکاروبارە ناوخۆییەکانـدا مەسەلەیەکی زۆر گرێچن ترە. بەپێی دەستوور حکومـەتی ولاّتـە یـەکگرتووەکان سـەلاّحیەتی سەرتاسـەریی رێکخستنی بازرگانیی نێوانی ولایەتـەکانو بازرگـانیی دەرەکـیو سکەلێدانی پـارەو بەخشـینی رەگەزنامـە بەکۆچبەرانو دروستکردنی هێزی دەشتەکیو دەریاییو چەندمەسەلەیەکیتری هەیە. ولاّتـە یـەکگرتووەکان ئەوە بۆ هەریەکـەی ولایەتـەکانی مسۆگەردەکات کـە حکومـەتی سیسـتم کۆمارییـان هـەبێ، ئەمـەش ئـەوە مسۆگەردەکات کە هیچ ولایەتێك (بۆ نمونـە) حکومـەتێکی پادشـایی دروسـت نـەکات.ئـەوە بـەڕوونی دیـارە کەئەم بوارانە بوارگـەلێکن کـە تیایانـدا بەرژەوەنـدیی ولاّتەکـە دەکەوێتـە پێشـی بەرژەوەنـدیی هـەرتاکێکی ولایەتەکانەوە. بۆیە وا ڕاست بووە کەحکومەتی نەتەوەیی خـۆی دەسـتی پێـوەبگرێ. هـەروەها حکومـەتی نەتـەوەیی دەسـتەلاّتێکی دادوەریشـی هەیـە بـۆ چارەسـەرکردنی ناکۆکییـەکانی نێـوانی دووان یـان پـتری ولایەتەکان، یان نێوانی هاوولاّتیانی ولایەتە جیاوازەکان.

بەلاّم لە چەند بوارێکی تری سیاسەتی ناوخۆدا، لەوانەیە حکومـەتی نەتـەوەیی ناوەنـدییو حکومەتـەکانی ولایەتـەکان بەرژەوەنـدی یـان پێویسـتیی تـەریب یـان تێکهەڵکێشـراویان هـەبێت. لێـرەدا دەکـرێ هـەرکام لەحکومەتی ولایەت، یان حکومەتی ناوەندی پیادەی دەستەلاّتی خـۆی بکـات" گرنگترینـی ئـەم دەسـتەلاّتە هاوکاتییانـەش دەسـتەلاّتی (بـاج سـەپاندن)ە. بـەلاّم لـەو بوارانـەدا کـە دەسـتور نـەیووتووە ئەمانـە لەسەلاّحیەتی حکومەتی ناوەندبن، دەکرێ ولایەتـەکان سـەرۆکاریی دەسـتەلاّتەکەی بکـەن، بـەو مەرجـەی کارەکەیان ناکۆك نەیەتەوە لەگەڵ ئەو سەلاّحیاتانەدا کـە بـەپێی یاسـادەبێ حکومـەتی ناوەنـدی پیادەیـان بکات. لەو بابەتە گەورەو گرانانـەدا کـە پەیوەنـدییان بـە ژیـانی ڕۆژانـەی خەڵکـەوە هەیـە، وەك فێرکـردن، تاوانوسزا، تەندروستیو بێوەیی، دەستوور بەرپرسیارییەکی راستەوخۆ بۆ هیچ کامی حکومەتـەکان دیـاری ناکات. بەپشت بەستن بەپرنسیپەکانی کۆماری کە وەچـەی دامەزرێنـەرەکان کردویـانن بـەڕێنوێنی خۆیـان، بەتایبەتیش تیۆرەکانی (جۆن لۆك) گەل ئەم سەلاحیاتانەی بۆخـۆی هێشـتۆتەوەو ولایەتـەکانی راسـپاردوە کەئەوان بەپێی دەستووره جۆراوجۆرەکانی ولایەتەکان خۆیان پێیهەستن.

کاتـێ خـۆی دەسـتوردانەران هەسـتیان بەئەگـەری رودانـی نـاکۆکی کـردوە کەلـەنێوان دوو ئاسـتەکەی فەرمانڕەوایی، یان لەنێوان رەگەزەکانی هەریەکەی ئاستەکاندا روویدات، بەتایبەتیش لـەبواری بـەکارهێنانی ئەو سەلاحیاتانەدا کەهی هەردوولایە، بۆیە بۆ خۆپاراستن لەوەش هەندێستراتیژیان لەپێشچاوگرتوە:–

یەکـەم:–سـەروەرییەکی بـالاّتر لەدەسـتوری ولایەتـەکان دراوە بەدەسـتوری ولاّتـە یـەکگرتووەکان (واتـە فیدراڵی) ئەم بارە دەستەلاّتی سـەپاندنی پیـادەکردنی داوە بـەدادگای بـالاّ. چـونکە لەدەسـتوردا برگەیـەك هاتوە رایگەیاندوە کە سەروەری بـۆ حکومـەتی نەتـەوەیی دەبـێ، کاتێـك کـە بـەکارهێنانی دەسـتورییانەی دەستەلاّتەکەی حکومەتی نەتەوەیی ناکۆك بێت لەگەڵ رێوڕەسمی رەوای ولایەتەکاندا.

هەروەها دەستور بەروونی رێگەی ئەوەی لەولایەتەکان قەدەغەکردوە کە سەلاحیاتێك پیادەبکەن کە بەحکومەتی ناوەندی دراوە.

وەك بەشێکی هەڵمەتی مسۆگەرکردنی پەسەندکردنی دەستور، دەستوردانەران قایل بوون پشتگیریی بەڵگەنامەی مافەکان بکەن، کەتێیدا یەکەمین دە راستکردنەوە بۆ دەستورکراوە، کە بەو ئامانجە دانراون رێگە لەحکومەتی نەتەوەیی ناوەندیی بگرن دەست لە ئازادییە تاکەکەسییەکان وەربدات.

دەستور رێسا بنچینەییەکانی پەیوەندییەکانی نێوانی ولایەتەکانی داناوە، بەوەی کە ئەو ئەرکانەی دیاریکردووە کە هەریکەی ولایەتەکان بەرانبەر بەیەکتر هەیانە، واشیکردوە کە هەر ولایەتێکی نوێ بچێتە ناو ئەو یەکێتیەوە، یەکسان بێت لەگەڵ ولایەتە رەسەنەکاندا. دواجار ژمارەی نوێنەرانی ولایەتەکان لەحکومەتی نەتەوەییدا یەکسان کرا بەژمارەی نوێنەرەکانیان لە ئەنجوومەنی باڵای کۆنگرێس(واتە ئەنجومەنی پیران)دا. باوانە دامەزرێنەرەکان هەوڵیانداوە بەهەموو ئەم رێگایانە سنورێك بۆ ناکۆکیی نێوانی حکومەتە جۆراوجۆرەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان دابنێن.

لەداهێنانی فیدرالیزم دا لەلایەن ئەمریکاوە پشت بەچەمکێکی نوێی سەروەری بەسترا، کەئەویش دەستەڵات پێدانی رەهای حوکمە. لەتیۆری سیاسییانەی ئینگلیزیو ئەروپیدا سەروەری تاکرەوانەو لەدابەشبوون نەهاتوو بووە. بەڵام بەدرێژایی قەیرانەکانی ئیمپریالیستی پێش جیابوونەوەی ئەمریکا لە بەریتانیا لەساڵی (١٧٧٦)دا جێنشین کراوەکان قسەیان لەسەر ئەوە دەکرد کە لەکاتێکدا کە هەموو کاروباری ئیمپراتۆریەتە کە بەگشتی لەژێر دەستی پەرلەمانی ئینگلیزیدا بووە، لەراستیدا دەزگاکانی یاسادانان لەشوێنە جێنشینکراوەکاندا یاساگەلی تایبەت بەشوێنەکانی خۆیانیان دارشتوە.

لەگەڵ ئەوەشدا حکومەتە سەرەتاییەکانی ئەمریکا لەسەردەمانی شەری شۆرشگێریدا بەپێی ئەو تیۆرە کاری دەکرد کە دەڵێ نابێ سەروەری دابەشو پارچە پارچە بکرێ. بەپێی مادەکانی سیستمی کۆنفیدراڵی (١٧٨٣) واتە یەکەم دەستووری وڵات هەر ولایەتێك یان جێنشینێك سەروەریی خۆی هەبووە، ئەم ولایەتانە لەناو (پەیوەستی هاوپێیەتی)دا هاوکاریی یەکتریان کردووە بۆ چارەسەری ئەو مەسەلانەی کە بەلای هەموو وڵاتەکەوە بەگشتی گرنگ بوون. بەڵام دەرکەوت کە ئەزموونی فۆرمی کۆنفیدراڵییانەی حوکمکردن قایلکەر نییە، وهەندێکیش بەمەترسیدار لەقەڵەمییان دا. ئەوەی کە روویدا هەر ئەوە نەبوو کە ولایەتەکان هاووڵاتیەکانی خۆیانیان لە ئازادییەکانیان بێبەری کردووە، بەڵکو هەندێکیشیان بەرژەوەندییەکانی خۆیانیان بەسەر بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتە گشتییەکەدا زاڵکردوە.

بونی بێزاریی بەرفراوانی لەمادەکانی سیستمی کۆنفیدراڵی وایکرد کە لەساڵی (١٧٨٧)دا کۆنگرەیەك بۆ نوێنەرانی ولایەتەکان ساز بدرێ بۆئەوەی دەستورێکی نوێ دابرێژن.

ئەو بەڵگەنامەیەی کە لەو کۆنگرەیەوە دەرچوو بەئەم ووشە بەناوبانگە دەست پێدەکات (ئێمەی گەلی وڵاتە یەکگرتووەکان) کەئەمەش ئاماژەیەکە بۆ سەرچاوەکەی سەروەری لەدەوڵەتی نوێدا. ئەو دەستورەی کە گەل دایهێنا (دۆزییەوە) سەروەریی لەهەریەکەی حکومەتی نەتەوەییو حکومەتەکانی ولایەتەکان دامالی. ئەو شتەش کەجاران وەك مەسەلەیەکی نالۆژیکی دەهاتە پێشچاو، واتە حکومەتێك لەناو حکومەتێکی تردا، ئیتر لێرەوە ئێستەبوو بەگونجاو، چونکە سەرچاوەی دەستەڵاتی هەریەکە لەحکومەتی نەتەوەییو حکومەتەکانی ولایەتەکان لەلایەن گەلی خاوەن سەروەرییەوە بەخشراوە.

ئەم دەسەلات بەگەل بەخشینە لەرێگای دەستورێکی نووسراوەوە گوزارەی لێکراوە کە چەند رۆڵێکی جیاوازی بۆچەند ئاستێکی سەربەخۆی فەرمانڕەوایی دیاریکردوە. دەکرێ دەستەڵاتی ولایەتەکانو دەستەڵاتی حکومەتی نەتەوەیی بەیەکەوە لەیەك کاتدا دەستەڵاتی خۆیان بەسەر هەمان ناوچەی جوگرافیو هەمان دانیشتواندا پیادەبکەن، لەبەرئەوەی هەریەکەی ئەم دوو دەستەڵاتە جەخت لەسەر مەسەلەگەلێك دەکەن کە جیاوازن لەبواری مەسەلەکانی ئەویتر. جەختکردنەوەی ئەوەی ولایەتەکان لەسەر رەوشە خۆجێیەکانەو حکومەتی نەتەوەییش لەسەر شتانی گشتگیرتر. ئەزموونی ئەمریکایی فەرمانڕەواییکردن بواری ئەوەی بۆ هەریەکەی حکومەتەکانی ولایەتەکانو حکومەتی نەتەوەیی رەخساندوە کەوەك یەکەی جیاوازو سەربەخۆ پێکەوە بژینو هەریەکەشیان کایەی سەلاحیاتی خۆیی هەبێ، لەبەر ئەوەی هەردووکیان بۆ خزمەتی گەل هاتونەتە ئارا.

لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بە پەرەسەندن*
چۆن سیستمی فیدراڵیزم لەئەمریکادا سەرکەوتنی بەدەستهێنا؟

وەڵامێکی ساکار بۆ ئەم پرسیارە لەئارادا نییە. چونکە فیدراڵیزم لەڕاستیدا چێوەیەکی کاری دینامیزمیی فەرمانڕەواییە، ئەم خەسڵەتەش تەواو بۆ سروشتی هەمیشە گۆڕاوی کۆمەڵگەی ئەمریکی (خۆی) شیاوە.

لەدووسەد ساڵی پێش ئێستاوە کەکاری پێکراوە چەندان جار لەهەردوو رووی یاساو پیادەکردنەوە جیاکردنەوەی دەستەڵاتەکان لەسایەی سیستمی فیدراڵیی ئەمریکاییەوە گۆڕانی بەسەرداهاتووە.

دەستووری ئەمریکا بەڵگەنامەیەکی نەرمە، مەبەست لەو نەرمییە ئەوەبووە کە بوار بۆ دەوڵەت برەخسێنێ کە وەڵام بە بارودۆخە گۆڕاوەکان بداتەوە. لەهەندێ کاتدا راستکردنەوە دەستورییەکان چەند رۆڵێکی وایان داوە بە حکومەتی ناوەندیو حکومەتەکانی ولایەتەکان کە جیاوازبوون لەو رۆڵانەی کە مەبەست بوون پێیان بدرێت، لەهەندێ کاتی تردا دادگاکان شیکردنەوەی جیاوازیان بۆ ئەو رۆڵانە پێشکەشکردوە.

هەمیشە بوونی هاوسەنگییەکی دروست لەنێوان دەستەڵاتەکانی حکومەتی نەتەوەییو حکومەتەکانی ولایەتەکان بابەتی مشتومڕی ناو ژیانی سیاسیی ئەمریکابووە. دیارە ئەمە مەسەلەیەکە وەك ئەوەی سەرۆك (ۆدرۆ ویلسن-١٩١٣-١٩٢٠) تێبینی کردبوو (بەبۆچونێك یان بەوەچەیەك چارەسەر نابێ. ویلسن دەڵێ گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکانو وەرچەخانەکانی ناو بەها سیاسییەکانو رۆڵی دەوڵەتی ئەمریکی لەجیهاندا، هەموویان وا لەهەموو وەچەیەکی نوێ دەخوازن کە وەك (مەسەلەیەکی نوێ) مامەڵە لەگەڵ فیدراڵیزمدا بکەن.

تەنانەت خوێندنەوەیەکی ساکاری دەستوریش بۆچوونێکی وات پێدەدات کە حکومەتی ناوەندی لەژمارەیەکی کەمی ئەو ئەرکانە تێپەڕێت کە پەیوەندیی بە ئیدارەدانی ژیانی رۆژانەوە هەیە لەهیچی دیکە بەرپرسیار نییە. بێگومان ئەم مەسەلەیە لەسەدەی یەکەمی دروستبوونی دەوڵەتدا راست بوو. جاران ولایەتەکان هەموو ئەو بڕیارە حکومییانەیان دەردەکرد کە کاریگەرییان لەسەر ژیانی هاوولاتییەکانیان

هەبووە، تاوانوسزاکانی دیاریو دەستنیشان کردووە، یاساکانی گرێبەستی داناوە، کاروباری تەندروستیی گشتیو بێوەیی گشتیی دارشتوە، پێوەرە یاساییەکانی فێرکردنو چاودێریی کۆمەڵایەتیو ئاکارەکانی دارشتووە.

سەرباری گرنگیی ولایەتەکان لەژیانی رۆژانەدا، یەکێك لەجەختکارترین مەسەلە سیاسییە گشتییەکانی پێش شەری ناوخۆیی ئەمریکا (١٨٦١-١٨٦٥) مشتومری سەرپشتێنەی سەلاحیەتەکانی دەستەڵاتی نەتەوەیی بوو، چونکە زۆربەی خەڵك بەپێویستی دەزانی ئەو سەلاحیەتانە بەسنورداری بمێننەوە. بەڵام هەندێ فشار هەر وامانەوە کەپاڵیان بەپرنسیپی فیدراڵیزمەوە دەنا بەرەو ئەوەی کەناو گفتوگۆی سیاسیدا پایەی سەرەکی وەربگرێ.

ئەو کەلەپورەی کە پاشماوەی شۆرش بوو، ومەترسیی لەدەستەڵاتی ناوەندی هەبوو کاریگەریی بەهێزی هەبوو، هەروەها ئەو تەمومژەی کە بەکۆنگرەی دەستورییەوە مابووەوەو ئەو مشتومرانەش کە لەسەر دەنگدان بەدەستورکران ئەو کاریگەرییەیان هەبوو، زمانی دەستور قەواڵەیەکی گشتگیرییانەی هەبوو بەشێوەیەکی روون باسی لەوە نەکردبو کە ئایا سەبارەت بەو دەستەڵاتانەی بەحکومەتی نیشتمانی دراون، ولایەتەکان هیچ پاشماوەیەکی ئەو سەروەرییەیان بۆ دەمێنێتەوە!

ئەوەشی کە گرفتەکەی ئاڵۆزترکرد ئەوەبوو کە لەرووی پراکتیکییەوە ولایەتەکان لەئەنجامدانی قایلکارانەی ئەرکەکانی سەرشانی حکومەتداو لەیەکەم بەراورددا کارامانەتر ئەرکەکانیان بەئاکام گەیاند، بەتایبەتیش کاتێك کە گرفتەکان تا دەهاتن وایاندەخواست کە بۆ چارەسەرکردنیان چەند ولایەتێك هاوبەشی بکەن. شەری ناوخۆ کە بەهۆی کێشەی (کۆیلەیی)یەوە کەوتەوە ئەو ناکۆکییەی چارەسەرکرد کە لەسەر سروشتی یەکێتییەکەو سەروەریی پایەی حکومەتی نەتەوەیی لەو یەکێتیەدا هەبوو. بەڵام هەموو ئەو مەسەلانەی چارەسەر نەکرد کە پەیوەندییان بەدابەشکردنی دروستی بەرپرسیارێتییەکانی نێوانی حکومەتی ناوەندیو حکومەتی ولایەتەکانەوە هەبوو، ئەگەرچی کە چواردەهەمین راستکردنەوەی دەستور کە لەساڵی (١٨٦٨) دا پەسەندکراوە دەقێکی تێدایە بواری داوە چێوەی سەلاحیەتەکانی دەستەڵاتی نەتەوەیی بەشێوەیەکی رەوا فراوان بکرێت. بەڵام ناوەرۆکی گفتوگۆکە گۆرابوو. ئەوەبوو لەدوایین نیوەی سەدەی نۆزدەدا ولاتە یەکگرتووەکان بوبوە بەپیشەسازێکی فرە قەببە، بەتەریبیی ئەم پەرەسەندنە گەسەندنێکی باشی ناو بازارە ناوخۆییە قەببەکەش هەبوو، شاری گەورە دروستبوون، چرکردنەوەیەکی گەورەی سەرمایەکانو گرفتە کۆمەڵایەتییە ترسناکەکانیش هەبوو. سەرهەڵدانی کۆمپانیا مۆنۆپۆلیزە بەرهەمهێنەرەکانی کاڵاو خزمەتگوازرییەکان بووەهۆی ئەگەری دەرکەوتنی دەستەڵاتێکی ئابووریی لەدەست دەرچوو، کەئەمەش شتێك بوو زۆربەی ئەمریکاییەکان وەك مەترسییەکی هاوشانی مەترسیی دەستەڵات وەرگرتنی حکومەتێکی لەدەستدەرچوو سەیریان دەکرد.

ولایەتێك یان کۆمەڵە ولایەتێك نەبووە کە بتوانێت ئەو رەوشانە بچەسپێنێت کە بۆ کۆککردنو هاندانی ئەم پەرەسەندنی بازرگانییەو ئاکامەکانیشی بچەسپێنێت. بۆیە ئیتر حکومەتی ناوەندی، کە ئەو کاتانە خەریك بوو ناوی (حکومەتی فیدراڵی)ی بەسەردا زاڵدەبوو، لەسەرەتاوەو بەپێی برگەی (رێکخستنی بازرگانیی نێوان ولایەتەکان) ئەم بەرپرسیاریەی گرتە ئەستۆ.

یـەکێکی ئـەو سـەلاحیەتانەی دەسـتور دەیسـپێرێتە کـۆنگرێس سـەلاحیەتی (رێکخسـتنی بازرگانیی لەگەڵ وڵاتانی بێگانەو لەنێوان ولایەتەکاندا. لەگەڵ هاتنی سـاڵی (١٨٨٧)دا چـەند یاسـارێژییەکی نەتـەوەیی دەرکـەوتن بـۆ سـەپاندنی چـەند سیسـتمێکی تایبـەت بـە مۆنۆپـۆلکردن بـەپێی سـەلاحیەتی رێکخستنی بازرگانیی نێوان ولایەتەکان. لەماوەی بیست ساڵی پاش ئەوەشدا کۆنگرێس ژمارەیـەك یاسـایان دەرکـرد کـە هـەموو شـتێکیان رێکدەخسـت هـەر لـە یانسیبەوە بـۆ بازرگـانیی خواردنـەوە کحولییـەکانو پیشەسازیی کەرەستەی خۆراکیو دەرمانسازی لەشوێنانی جۆراوجۆری وڵاتەکەدا.

لەگەڵ ئەوەشـدا کـە مەبەسـت لـەزۆری ئـەو یاسـارێژییانە رێگـرتن بـووە لـە دەسـتورداني ولایەتـەکان لـە پەرەپێدانی پیشەسازیدا، کەچی ئەنجامەکەی کردویەتییـە فراوانکردنـی سـەڵاحیاتی دەسـتەڵاتی نەتـەوەیی (فیدراڵی) بۆ بواری پاراستنی تەندروستیو بەرژەوەنـدیی خـەڵك لەسـەردەمی پیشەسـازیی خێـرادا کەئەمـە بوارێـك بـووە جـاران لەسـنوری بەرپرسـیارییەکانی ولایەتەکانـدا دانـراوە. پێشـکەوتنخوازەکان لەسـەرەتای سـەدەکەوە بەسـەرۆکایەتی سـەرۆك (تیـۆدۆر رۆزفـەڵت-١٩٠١-١٩٠٩) گوێیـان بەئـەم دەسـت تێوەردانـە نەدەدا، قسـەیان لەسـەر ئـەوەدەکرد کـە ویلایەتـەکان بـۆ هێنانـەدیی ئامانجـەکانی خۆیـان پێویسـتیان بـە یارمـەتیی حکومـەتی فیـدراڵی دەبـێ. لەگـەڵ ئەوەشـدا دادگـای بـاڵا کـە لەوکاتـەدا وەك دوا بڕیـاردەری مەسەلەکانی راڤەکردنی دەسـتوور ددانـی پێـدانرابوو، ئـەم ئامانجـەی پەسـەندکردو هانیشـیدا، بـەڵام هـەر هەوڵیدەدا دەستەڵاتی فیدراڵی بەرێکی بمێنێتەوە. ئاراسـتەی گشتییش روون بوو، ئـەوەبوو کـە دەسـتەڵاتی فیدراڵی لەگەڵ زۆربوونی پێویستیەکانی وڵاتەکەدا پەرەی دەسەندو بەم پێیەش دەستەڵاتەکانی ولایەتەکان کەم دەبوونەوە. لەسییەکانی سەدەی رابوردوودا پرۆگرامە ئابوورییەکانی سەرۆك (فـرانکلین رۆزفـەڵت) کـە لـە (دەیـەی نـوێ)دا هـاتبوون، تەحـەداکردنی ئـەو هاوسـەنگییە پارێزکارییانـەی پـتر کـرد کـە لـەنێوان بەرژەوەندییـەکانی حکومـەتی فیـدراڵیو بەرژەوەندییـەکانی حکومەتـەکانی ولایەتەکانـدا هـەبوو، چـونکە حکومەتی فیدراڵی داوای سەلاحیاتی فراوانتری بۆخۆی کـرد، بـەو شـێوەیەی هـەموو وڵاتەکـە بگرێتـەوە بـۆ ئەوەی بتوانێت ئەو قەیرانە ئابوورییە چارەسەر بکات کە لە خامۆشییە ئابوورییە گەورەکەوە کەوتەوە. ئەو رێورەسمـەی کـە کـۆنگرێس گرتییەبـەر رێگـەی خۆشـکرد بـۆ سـەرهەڵدانی کارگێڕییـەکی نەتـەوەیی بـۆ پرۆگرامەکانی چاودێریی کۆمەڵایەتی (دانانی سیسـتمی دابینکردنـی کۆمەڵایـەتی)و کشـتوکاڵو دیـاریکردنی نزمترین ئاستی کرێو پەیوەندییە کرێکارییەکانو چەند یاسایەکیتر کە چـەند سیسـتمێکی فیـدراڵییان بـۆ چەند بوارێکی زیندووی وەك گواستنەوەو پەیوەنـدیو کـارە بـانکیو نەختینەییـەکان دانـا. کاتێـك کـە ئـەم سیستمانە خزانە سەر بەرنامەکانی فریاگوزاریو ژمارەیەك ئەزموونی کۆمەڵایەتیتر، ئـەم بەرنامـەی دەیـەی نوێیـە لەراسـتیدا بـوون بـەهۆی سـەرهەڵدانی کارگێڕییـەکی نیشـتمانیی نـوێ، ورەوشـە نائاسـاییەکانی شـوێنکەوتەی جـەنگی جیهـانیی دووەم بوونـەهۆی پتـەوترکردنی ئـەم کارگێڕییـە. ئـەوەش شۆڕشـێکی دەسـتووریی پلـە یـەك بـوو، چـونکە لـەوەوە ئیتر حکومـەتی فیـدراڵی (بـۆ نموونـە لـەبواری یاسـای کـارو رێکخسـتنی کـاری نەختینیـەیی)دا سـەلاحیاتی تـری پەیـداکرد کـەجاران تـەنها تایبـەت بـوون بەحکومـەتی ولایەتەکانەوە.

رۆڵـی حکومـەتی ناوەنـدی لـەناو سیسـتمی فیدراڵیـدا لـەدوایین نیـوەی سـەدەی بیستیشـدا هـەر رووی لـەفراوانبوون بـوو. چـونکە دادگـای بـاڵا ئـەو راڤەکردنـە بـاوەی راسـتکردنەوەی چـواردەهەمی دەسـتوری

پێچەوانە کردەوە کە ئاستی دەستەڵاتی نەتەوەیی بەوێنەیەکی بەرتەسک پێناسە دەکردو سنوری سەرپەرشتیکردنی حکومەتی فیدراڵیی بەسەر بوارەکانی تاوانو سزاو سەرپەرشتیی کۆمەڵایەتیو پەیوەندییە رەگەزییەکانو پاراستنی یەکسانی بەردەم یاسای فراوانترکرد. لەگەڵ کۆتایی سەدەکەدا کەم بوار مابوو کە دەستەڵاتی نیشتمانیی پێنەگەیشتبێت. لەوانەیە روونترین کاریگەریی ئەم شتەش ئەو قسەیەبێ کەوەڵامی پرسیاری ناسنامەی لەلایەن زۆربەی خەڵکەوە پێدەدرایەوە. چونکە بەدرێژایی زۆربەی مێژووی وڵاتەکە ژمارەیەکی زۆری خەڵك ناسنامە بنچینەیی خۆیانیان دەبردەوە سەر ولایەتەکان بەڵام لەگەڵ کۆتایی سەدەی بیستدا ناسنامەی نەتەوەیی پتر لەجاران بوو بەمایەی شانازی شۆڕشی فیدراڵی ئەو گفتوگۆیەی کۆتایی پێنەهێنا کەلەسەر دابەشکردنی دروستی دەستەڵاتەکان لەنێوان حکومەتەکانی ولایەتەکانو حکومەتی نەتەوەییدا هەبوو. هێشتا جیاوازیی بیروبۆچوون لەسەر رۆڵی دروستی حکومەتی نەتەوەییو حکومەتەکانی ولایەتەکان لەناو سیستمی فیدراڵیدا بەشێکی گرنگی سیاسەتی ئەمریکایە. ئەتوانین بڵێین لەوانەیە کێشەیەکی ناوخۆیی نەبێت دووربێ لەوەی مشتومڕی ئەوەی لەسەربێ کە کام ئاستەی فەرمانڕەوایی مافی ئەوەی هەیە کە سیاسەتەکانی بۆ شەقڵرێژو پیادە بکات. ئیتر ئەوە بەئاسانی نەماوە کە ئەرکەکانی حکومەتەکانی ولایەتەکانو ئەوانەی حکومەتی نەتەوەیی هەڵاواردنیان لەنێواندا بکرێ، لەبەرئەوەی کە سیستمی فیدراڵیی ئێستە مەیلی بەتێکەڵکردنی بەرپرسیارێتییەکانو کەمکردنەوەی جیاوازیکردنی نێوانیان هەیە لەچارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتیو ئابوورییە گرێچنەکاندا.

*چاکەکانی دابەشکردنی سەلاحیەتەکان

بەشداریکردن لەسەلاحیاتو سیاسەتڕێژکردن لەرۆژگاری ئەمڕۆدا لەناو ئەو شتەدا بەڕێوەدەچێت کە زانا پسپۆرەکان بە (سیستمی فیدراڵیی هاریکاری) ناوی دەبەن. ئەم خەسڵەتە هێندە لەژیانی ئەمریکادا جێگیربووە کە تەنانەت لەکاتی ناکۆك بوونی دوولقەکەی حکومەتیشدا بەردەوام دەبێ، وەك ئەوەی کە لەشەستەکانی سەدەی رابوردوودا روویدا، ئەوکاتە ولایەتەکانی باشوور لەدروستکردنی رێگا ولایەتڕەکاندا هاوکاری حکومەتی ناوەندییان دەکردو لەهەمانکاتدا بەرەنگاریی ئەو تێکەڵکێشکردنە رەگەزییەیان دەکرد کە حکومەتی فیدراڵی دەیسەپاند. ئەوەی کەوا دەکات سیستمی فیدراڵیی هاریکاری گونجاوبێت ژمارەیەك رێوڕەسمی پراکتیکیانەیە، بەبەشداریکردن لەخەرجیکێشانو ئاراستە فیدراڵییەکانو بەشداریکردن لەکارگێڕیدا.

هەرچی کۆنگرێسە رەزامەندی پیشاندەدات لەسەر قەبڵاندنی بەشێکی ئەو خەرجیانەی خزمەت بەرژەوەندیی نەتەوەیی دەکات، ئەگەرچی کە ئەوە لەبنەڕەتدا سوود بەدانیشتوانی تەنها ولایەتێك یان تەنها ناوچەیەك دەگەیەنێت. نمونەی ئەم بەرنامانەش رێگاوبانەکان، دامەزراوەکانی چارەسەرکردنی ئاوەڕۆ دروستیەکان، خرگەکانو ریفۆرمکردنی ژێرخانی خۆجێی، یان ئەو ژێرخانانەی کەهی چەند ولایەتێکی دیاریکراون. کە بەخششەکانی فیدراڵی دێت، کۆمەڵێك ئامۆژگارییان لەگەڵدا دێت کە پێویستە ولایەتەکان لەبەرچاوی بگرنو پیادەی بکەن بۆ ئەوەی پارەکانیان دەست بکەوێت. بۆ نموونە لەم دواییانەدا کۆنگرس سەبارەت بەنیگەران بوونی خۆی لەوەی کە شۆفێرەکان ئۆتۆمبێلەکانیان بەسەرخۆشی دەئاژۆن وایکرد کە ولایەتەکان بۆ بەدەستهێنانی ئەو پارانەی کە حکومەتی فیدراڵی بۆ رێگاوبانی تەرخان دەکات مل بەئەو

مەرجە بدەن کە ولایەتە پەیوەندیدارەکان لەیاساکانی هاتوچۆی خۆیاندا تێکڕای ئەو کحولەی کە ڕێگە دەدرێ لەخوێندا هەبێت دابەزێنن بۆ نزمترین ڕێژە. دوایی بەرپرسیارەکانی ولایەتەکانو بەرپرسیارە خۆجێییەکان بەپیادەکردنی سیاسەتە فیدراڵییەکان هەڵدەستن، بەڵام لەڕێگەی فەرمانبەرانی ئیدارەکانی خۆیانو بەپێی پرۆگرامگەلێك کە خۆیان دایانڕشتوە.

بەرنامەی سەرلەنوێ ڕاهێنانەوە لەسەر پیشەکان یەکێکیتر لەو پرۆگرامانەیە، هەر ولایەتێك هەڵدەستێت بە پەرەپێدانیو ئیدارەدانی پرۆگرامێك بۆ دابینکردنی پێداویستیە دیاریکراوەکانی هاوولاتیانی خۆیو پارەی ئەو پرۆگرامانەش حکومەتی فیدراڵی دابینی دەکات.

ئەو پەندانە چین کەئەزموونی ئەمریکایی پیادەکردنی فیدراڵی دەیانداتە حکومەتە دیموکراسییەکانی شوێنانیتری جیهان؟

حکومەتە فیدراڵییەکان باوو نین، زۆری دەوڵەتان حوکمێکی تاکڕەوانە بەهەند وەردەگرن کە دەستەڵاتی تێدا چڕدەبێتەوە. هەروەها سیستمی فیدراڵیش بۆ دیموکراسی بوون پێویست نییە، وەك ئەوەی کە ئەزموونی حکومەتە پەرلەمانییەکان دەیسەلمێنێت. بەڵام پرنسیپەکانی فیدراڵیزم بۆ حوکمکردنی دیموکراسییانەی هەر شوێنێك پێویستن. گرنگترینی نێوانی ئەم پرنسیپانەش بریتیین لەدابەشکردنی سەلاحیەتەکانو جیاکردنەوەی دەستەڵاتەکانو لامەرکەزی لەدروستکردنی سیاسەتو کاری سیاسیدا. ئەمریکاییەکان لەسەردەمێکی زووەوە بڕوایان بەوە هەبووە کە دەسەڵاتی ناوەندی هەڕەشە دەکاتە سەر ئازادی، ئەوەی کەزۆرتر لێیدەترسن بەشێوەیەکی تەقلیدی ئەوەیە کە دەستەڵات لەلایەن حکومەتێکی نەتەوەییەوە پیادە بکرێ کە بارەگاکەی لە خۆیانەوە دوور بکەوێتەوە. سپاردنی دەستەڵات بەدوو ئاستی فەرمانڕەوایی، ودابەشکردنی بەشێوەیەك کەوا بکات هەریەکەی ئاستەکان لەبواری سەربەخۆی خۆیدا سەرۆك بێت، یەکێکی چارەسەرەکانی گرفتی چۆنیەتی سەلاحیەتی پێدانی پێویست بوو بە حکومەتەکان، بەبێ ئەوەی ئەو سەلاحیەت پێدانە ببێتەهۆی دروست بوونی دەستەڵاتێکی ناوەندگیر کەزیان بە ئازادییەکان بگەیەنێت.

لەراستیدا حکومەتی ولایەتەکان کە نزیکترین ئاستی فەرمانڕەوایین لەخەڵکەوە، دەستەڵاتی حکومەتی نەتەوەیی کۆك دەکەن. ئەم داهێنانە بەلای وەچەی باوانە دامەزرێنەرەکانەوە لۆژیکییانە هاتۆتە پێشچاو، لەراستیدا تیۆری نواندنی ئەمریکا بوونی پەیوەندییەکی جوگرافییانە لەنێوان نوێنەرانو نوێنەرایەتیکراوان دا بەپێویست دەزانێت.

هێشتا هەر حوکمی خۆجێیی سەرنجی ئاوەزە نوێیەکان رادەکێشێت، لەبەرئەوەی کەوەك یەکێك لەزاناکان دەڵێت (هەر شتێك نزیکو ئاشنابوو ئەوە بەشێوەیەکی سروشتی پەسەندەو هەموو شتێکی دوورو تیۆرییش جێگەی گومانە). ئەو سەلاحیاتانەی کەبە ولایەتەکان دراون (مافەکانی ولایەتەکانیشیان پێدەوترێت) لەزۆربەی جارەکاندا پشت بە ئەو گریمانە دەبەستێت کە هەرێمایەتی یان تایبەتمەندێتی خۆجێیەتی پرسێکی گرنگەو خەڵك متمانە بەحکومەتێك دەکەن کە خۆیان بتوانن کۆنترۆڵی بکەن. حکومەتی ولایەتەکانیش پتر لە حکومەتی نەتەوەیی ئەم مەبەستە دەپێکێ. ئەم بیروباوەڕە راڤەکردنی ئەوەمان

دەداتێ کەبۆچی هێشتا ئەمریکاییەکان حەزدەکەن ئەو دامەزراوانەی کە کاریگەری لەسەر ژیانی رۆژانەیان دادەنێن، وەك دەزگاکانی پۆلیسو قوتابخانەو خەستەخانەکان لەژێر کۆنترۆڵێکی خۆجێییدا بێت. هەروەها پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کەدەبێ مافەکانی هاوولاتیان لەسەر ئاستی نەتەوەیی بپارێزرێتو لەولایەتێکەوە بۆ ولایەتێکیتر نەگۆرێت. لەهەردوو رووی تیۆریو پراکتیکییەوە سیستمی فیدرالّی دەتوانێت هەموو پێویستییە خۆجێییو نەتەوەییەکان لەچێوەی سەلاحیەتە سنوردارەکانیدا دابین بکات.

توانای فیدرالّیزم بۆ تێگەیشتنو وەرگرتنی رەوشە خۆجێییەکان بەشداری دەکات لەبونیادنانی دیموکراسیدا، بەوەی مۆرکێکی نا ناوەندی (لامەرکەزی) بەسیاسەتەکانو کاری سیاسی دەبەخشێ. ولاتە یەکگرتووەکان دەولّەتێکی گەورەیەو جوگرافیایەکی هەمەچەشنەی هەیە. هەروەها گەلی کۆچبەرانیشە، لەئەودا هەر گروپێکی ئیتنی یان نەتەوەیی یان ئایینی لەگەلّ خۆیدا کۆمەلّە بەهایەکی کلتوریو ئاکاریی جیاوازی بۆ رەوشە کۆمەلاّیەتیو ئابووریو سیاسییەکان هەیە. ئەگەر گوزارەکردن لەئەم جیاوازیانەو وەرگرتنیان بەئاسانی شیاو نەبووایە ئەوا حوکمکردنی دیموکراسییانەی دەولّەتێکی لەم شێوەیە زۆر ئەستەمتر دەبوو. ئێستە ولایەتەکان دەتوانن سەبارەت بەهەمان گرفت سیاسەتی تەواو لەیەکتر جیاواز وەربگرن، ئەمەش رێگە بۆ هاوولاتیان خۆش دەکات لە ئەو ولایەتەدا بژین کە سیاسەتەکەی لەگەلّ بەها ئاکاریو کەلتورییەکانیاندا دەگونجێت. بۆ نموونە بیر لەمەسەلەی (قومارکردن) بکەنەوە، هەندێکی ولایەتەکان رێگەی پێدەدەنو هەندێکیتریشیان نایدەن. سیاسەتی هەر ولایەتێك لەگەلّ پێویستیو ئەزموونی خۆیو بەهاکانی زۆرینەی دانیشتوانەکەیدا دەنگونجێو شیاوە، هەروەها یاساکانیشی گوزارە لەوە دەکەن. بەئەم نمونەیەدا دەردەکەوێ کە جیاوازیی کاری ویلایەتەکان بەسودە لەبەرئەوەی یەکدەنگییەکی نەتەوەیی سەبارەت بە سیاسەتێکی دیاریکراو لەم مەسەلەیەدا لەئارادا نابێ فرەجۆریی رێبازەکان سەبارەت بە سیاسەتی گشتی، هەمووی هەر چاك نییە. پێویستیشە هەرگیز ئەم جۆراوجۆرییە لەمافو ئیمتیازەکانی هاوولاتیان کەم نەکاتەوە. بۆ نمونە مافی دادگاییکردن لەلای دەستەی سوێندخۆران پێویستە پشت بەهیچ بارێکی جوگرافی نەبەستێت. لەرووی پراکتیکییەوە دەکرێ فرەچەشنی ببێتەهۆی هاتنەئارای مامەلّەیەکی نایەکسان، بۆ نموونە لەکاتێك دا کە ولایەتێکی هەژار ناتوانێت وەك ولایەتێکی دەولّەمەند خەرجیی بەرنامەیەکی بنچینەیی فێرکردن دابین بکات. بەلاّم لەمافەکان تێپەرێت، توانای ئەزموونکردنی چارەسەری جیاواز یەکێکی خەسلّەتە جیاکەرەوەکانی سیستمی فیدرالّییە. زۆرجار واباس لەولایەتەکان دەکرێت کەئەوان تاقیگەی دیموکراسین، ئەمەش هۆیەکی دروستی هەیە، چونکە هەموو بەرنامەو سیاسەتە داهێنراوەکان، هەر لەچاودێریی کۆمەلاّیەتیو ریفۆرمکردنی فێرکارییەوە تا سیستمەکانی تەندروستیو سەلامەتی، زۆرجار لەسەرەتاوە حکومەتەکانی ولایەتەکان دایانناون بۆ نمونە بەماوەیەکی درێژ پێش حکومەتی نەتەوەیی زۆری ولایەتەکان کۆیلەێتیان هەلّوەشاندەوەو مافی هەلّبژاردنیان دا بەژنانو ئەو رەشپێستانەی تەمەنیان گەشتۆتە هەژدەسالّ" وایانکردوە هەلّبژاردنی ئەندامانی ئەنجوومەنی پیران راستەوخۆ لەلایەن گەلەوە بێتو چەندان ریفۆرمی تریش. ئەم کارو کردەوانەی کە ولایەتەکان پێی هەستان لەکاتێکدا سنووری ئەو بەلّێنانەیان فراواندەکرد کە مژدەی دیموکراسی بوون هێشتا هیچی ئەم ریفۆرمانە کۆدەنگی نەتەوەییان لەسەر وەرنەگیرابوو.

بەم مانایە ولایەتەکان ئەرکی ریفۆرمی سیاسی ئەنجام دەدەنو هەروەها وەك ناوەندێکیش بۆ تاقیکردنەوەی هزرە ولایەتەکانو ناو هەموو ولأتەکەش کاردەکەن.

سیستمی فیدراڵی هەروەها بەشداریی خەڵك لەکاری سیاسیو حکومیشدا فراوان دەکات. چونکە چەند ئاستەکانی فەرمانڕەوایی زۆربن هێندە هەلی دەنگدان بەهەڵبژاردنو بەدەستهێنانی پۆستە گشتییەکان بۆ خەڵك رەخساوتر دەبێت. هاووڵاتیانی ولایەتەکان هەزاران بەرپرس بۆ حکومەتی ولایەتەکانو حکومەتە خۆجێییەکان هەڵدەبژێرن، بەڵام بەهەموو هاووڵاتیان دوو بەرپرس هەڵدەبژێرن کە سەرۆكو جێگری سەرۆکن. (بەپێی یاسا هەموو دەنگدەرەکان سەرۆك یان جێگری سەرۆك هەڵنابژێرن، بەڵکو ئەوان لەلایەن ئەو دەستە هەڵبژێرەوە دەپاڵێورێن کە دەنگدەرانی هەر ولایەتێك دیارییان کردون)، ئەگەرچی کە هەڵبژاردنەکانیش بەکردەوە هەڵبژاردنی نەتەوەیی گشتی دەبن. زۆری پۆستە خۆجێییەکان دەبنە بواری مەشقپێکردنی ئەوانەی لەئایندەدا پۆستی سەکردایەتیی نەتەوەیی وەردەگرن. بۆ نمونە لەناو دووایین پێنج سەرۆکەکەی وڵاتدا تەنها یەکێکیان شارەزایی ناو پۆستێکی حکومیی ولایەتەکانی نەبووە کە ئەویش (جۆرج بووش)ی باوکە. هەریەکە لەسەرۆکان (کارتەرو ریگانو کلنتنو جۆرج دەبلیو بووش) لەرێگەی هەڵبژاردنەوە پۆستی ناو ولایەتەکانیان بەدەستهێناوە. لەگەڵ ئەوەشدا کەزۆربەی خاوەنی پۆستە رەسمییەکانی ناو حکومەتی ولایەتەکانو حکومەتە خۆجێییەکان ناگەن بەپۆستی ناو حکومەتی نەتەوەییەکە، بەڵام هەموویان سەبارەت بەرۆڵی حکومەت لەکۆمەڵگەی دیموکراسیدا وانەی بەهادار فێردەبن، ئەو وانانەش ئەوانەن کەلەو سەرەوە پەیوەندیی نێوانی حکومەتو هاوڵاتیان پتەودەکەن. هەروەها کۆمەڵگەش سوود لەوە وەردەگرێ، چونکە بەپێچەوانەی ئەوەوە بووایە کۆمەڵەی ئەو خەڵکانەی کە ئامادەدەبوون پۆستی باڵاتر وەربگرن زۆرتر دەبوو. ئاستە زیادەکانی حوکم ئەگەری بەشداریکردن لەدروستکردنی بڕیاردا بەدەر لەرێگەی بەدەستهێنانی پۆستیش پتر دەکات. ئەو گروپە خاوەن بەرژەوەندییانەی کەنەتوانن کاریگەری لەسەر ئاستێکی فەرمانڕەوایان دروست بکەن، لەلای ئاستێکیتر کەسانێك دەدۆزنەوە بۆچوونەکانیان پەسەندبکەن. لەپەنجاکانو شەستەکانی سەدەی رابوردودا بانگەشەکارانی مافە مەدەنییەکان لەلایەن ئەو ولایەتانەی باشورەوە بەرهەڵستی دەکران کەملیان بەتێکەڵکردنی رەگەزەکان نەدەدا، بەڵام لەلایەن حکومەتی نەتەوەییەوە پشتگیریی ئەو هەوڵانەیان دەکرا کەدەیانویست یەکسانی رەگەزی بەرپابکەن.

لەسەرەتاکانی سەدەی بیستدا زۆرجار بانگەشەکارانی رێکخستنی کاروباری کرێکارانو ژینگەپارێزی دەیانتوانی لەولایەتەکاندا دانپێدانانی یاسایی پێویست مسۆگەربکەن، کەچی حکومەتی نەتەوەیی هەوڵەکانیانی پەك خست. بۆیە سیستمی فیدراڵی دەتوانێت وابکات کەشێوازی حوکمکردن پتر وەڵامدەرەوەی بەرژەوەندییە ئابووریو کۆمەلایەتییە جیاوازەکانو هەندێجار ناکۆکەکانی ولایەتە جۆراوجۆرەکان بێت. بەم شێوەیە رژێم کۆمەكو هاندانی پێشکەشی دروستبوونی ئیدارەیەکی دروستی دیموکراسیی فرەلایەن لەناو کۆمارییەکی گەورەتردا دەکات.

جەیمس مادیسۆنو دەستوردانەرانیتر فرەلایەنیی گروپە خاوەن بەرژەوەندییەکانی باش نرخاندوە، لەبەر ئەوەی ئەمە وادەکات کە زۆرینەیەکی هەمیشەیی وا دروست نەبێت کە بتوانێت پێ بەمافی کەمایەتییەکاندا بنێ.

لەکۆتاییدا، سیستمی فیدراڵی لەرێگەی دابینکردنی سەکۆیەکەوە بۆ رەخنەگرتنی کاریگەری سیاسەتو کارەکانی حکومەتو بۆ ئۆپۆزسیۆنەکانی حکومەتیش، دیموکراسی پتەودەکات. لەوانەیە ئەو حزبە سیاسیەی کە لەدەستەڵاتی نەتەوەیی دەچێتە دەرەوە، لەناو ولایەتەکانو حکومەتە خۆجێیەکاندا پۆستگەلێکی وا بباتەوە کە بتوانێت لەرێگەیانەوە رکابەرییو سیاسەتەکانی حکومەتی نەتەوەییو ئەو بڕیارانەش بکات کە ئەو حکومەتە دەریاندەکات. لەکاتێکدا کە لەوانەیە هەندێکی ئەم بەرهەڵستکارییە لەسەر بنچینەیەکی حزبی بێت، بێگومان زۆریشیان پارێزگرتنی جدیی لایەنگرانی سیاسەتێکی دیاریکراون لەحکومەت، یان هەڵوێست وەرگرتنێکی دیاریکراون. بەم شێوەیە سیستمی فیدراڵی ئازادیی هاووڵاتیان دەپارێزێت لەوەی بەرهەڵستیی هەر سیاسەتێکی نەتەوەیی بکەن کە بەهەڵەی دابنێن. بەم ئامرازە ئەم رژێمە هانی رەخنەکردنی پێویستو کاریگەری حکومەت دەداتو ئەمەش هەردەکاتەوە پتەوکردنی خودی دیموکراسی.

*شڵۆقییەکی داهێنەر

پتر لەدووسەد ساڵە سیستمی فیدراڵی چێوەوی پەرەپێدانی دیموکراسیی ئەمریکایی پەرەپێدەدات. شڵۆقییەکی هەمیشەیی هەیە لەنێوان ئەوەی حکومەتی فیدراڵی داوای دەکاتو ئەوەش کە حکومەتی ولایەتەکان داوای دەکەن. هێشتاش مەسەلەکە هەروایە. تاراندنی ئەم شڵۆقییە ئاگاییەکی هەمیشەیی دەوێت بۆ رۆڵی فەرمانڕەواییو هەڵسەنگاندنێکی بەردەوامیش بۆ دابەشکردنی دروستی سەلاحیەتەکان لەنێوان دوو ئاستەکەی فەرمانڕەواییدا. ئەم هاوسەنگییە کە هەمیشە لەگۆڕانەو زۆرجاریش داهێنانی لێدەکەوێتەوە، پشت بەپرەنسیپی سەروەریی گەل دەبەستێت. لەبەرئەوە ئەو تاوتوێکردنەی کە لەدەوری رژێمی فیدراڵی هەیەو لەمەسەلەی هەرکامی حکومەتەکان دەکۆڵێتەوە، چ حکومەتی ولایەتو چ حکومەتی نەتەوەیی، باشترین گوزارەکردنە لەئیرادەی گەل، ومەسەلەی چییێتیی ئەو بەهایانەش دەکۆڵێتەوە کە لەبازاڕی هزرە سیاسییەکاندا باون. هەرگیز وەڵامی کۆتایی بۆ ئەم پرسیارانە لەئارادا نابن، هەروەها شڵۆقییە هاوەڵەکەی سیستمی فیدراڵییش هەرگیز نابڕێتەوە.

لەمیانەی ئەو شڵۆقییانەی نێوانی ئاستەکانی فەرمانڕەواییەوە، بەهەموو خراپیەکانیشیەوە، ئەمریکاییەکان شتێکیان دۆزیوەتەوە کە لەوانەیە باشترین دابینکەری ئازادیی لای ئەوان بێت، بێداریو ئاگاییو بەتەنگەوەهاتنی خۆیان نەبێت هیچ شتێك نییە پێشی ئەوەبکەوێ.

گومانیش لەوەدانییە کەئەم شتە ئەوەیە کە باوانی دامەزرێنەر ئاواتیان پێی خواستوە. ئەوەتا (جەیمس مادیسۆن) لەساڵی (١٧٩٢)دا نووسیویەتی دەڵێ (ئەگەر ئەم چاکسازیەی تیۆری فەرمانڕەوایی ئازاد لەکاتی جێبەجێکردنیدا نەشێوێندرێ، ئەوا دەردەکەوێ کەئەو ((واتە سیستمی فیدراڵی)) باشترین کەلەپورێکە کە

یاساریژەکان بۆ وڵاتەکەی خۆیانیان بەجێهێشتبێتو باشترین وانەشە کە بەخشەرەکانی ئەم وانەیە داویانە بەجیهان).

سەبارەت بە ئەو وڵاتانەی کە وێڵی دوای فۆرمێکی فەرمانڕەواییین کە ئازادی پتەوبکات، کەلەپوری فیدراڵیزم نموونەیەکە دەشێ پشتی پێببەستن.

سەرچاوە/ ژمارە (٤٦)ی گۆڤاری (الفدرالی) لەسەر ماڵپەڕی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لەسەر ئینتەرنێت.